

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Mısırî Niyazi Divanı Şerhinde Temas Ettiği Âyetlerin Tespiti ve İşârî Yorumları Üzerine

İskender ŞAHİN | ORCID 0000-0002-0535-5762 | iskender.sahin@ikcu.edu.tr

Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/024nx4843>

Öz

İslam tasavvufunun kökleri Kur'ân'a ve sünnete dayandığı için mutasavvıflar bu iki temel kaynağa çok büyük önem vermişlerdir. Bundan dolayı tasavvuf çevrelerinde kaleme alınan eserler doğrudan veya dolaylı olarak mutlaka Kur'ân ile bir şekilde ilişkilendirilmiştir. Bu eserlerden biri de Niyâzî-i Mısırî'ye aittir. *Dîvân-ı ilahiyât* olarak bilinen bu eser tasavvuf çevrelerinde çok büyük yankı uyandırmış ve sonraki dönemlerde yetişen mutasavvıflar üzerinde büyük bir etki meydana getirmiştir. Bunlardan biri de üçüncü devre Melamilîğinin kurucusu kabul edilen Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'dir. Sohbetlerini genellikle Kur'ân ve hadis merkezli gerçekleştiren Nûru'l-Arabî, Mısırî divanının öneminin farkında olduğu için eseri şerh etme yoluna gitmiştir. Bu makale onun ilgili eseri şerh ederken temas ettiği âyetleri ve bunlara yapmış olduğu işârî yorumları araştırma konusu yapmıştır. Bu çalışma ile Nûru'l-Arabî'nin âyetlere hangi işârî manaları verdiği ve bunları hangi tasavvufi meselelerle ilişkilendirdiği açıklığa kavuşmuştur. Nûru'l-Arabî divan şerhinde seksenden fazla yerde altmış kadar âyete temas etmiş ve yeri geldikçe bunların işârî manalarını vermiştir. Muhammed Nûru'l-Arabî divandaki beyitleri genellikle tasavvufî bir bakış açısıyla açıklamış, merâtıb, makâmât, zikir, mürşid-i kâmil, sohbet, tevhdî, fena ve beka gibi hususlarla ilişkilendirmiştir.

Anahtar Kelimeler

Kur'ân, Tefsir, Tasavvuf, İşârî Yorum, Niyâzî-i Mısırî, Muhammed Nûru'l-Arabî, Şerh, Dîvân.

Atıf Bilgisi

Şahin, İskender. "Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Mısırî Niyazi Divanı Şerhinde Temas Ettiği Âyetlerin Tespiti ve İşârî Yorumları Üzerine". *Nisar 5* (Kasım 2024), 1-23.

Geliş Tarihi	07.10.2024
Kabul Tarihi	03.12.2024
Yayın Tarihi	30.11.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	nisardergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

On the Identification and Ishari Interpretations of the Verses Mentioned by Sayyid Muhammed Nûru'l-Arabî in his Commentary on Niyâzi-i Mısrî Dîvân

İskender ŞAHİN | ORCID 0000-0002-0535-5762 | iskender.sahin@ikcu.edu.tr

Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Theology,

Department of Tafsir, İzmir, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/024nx4843>

Abstract

Since the roots of Islamic Sufism are based on the Qurân and the Sunnah, Sufis have given great importance to these two basic sources. For this reason, the works written in Sufism circles have been directly or indirectly associated with the Qurân in some way. One of these works belongs to Niyâzi-i Mısrî. This work, known as Dîvân-ı ilahiyât, had a great impact in Sufism circles and had a great impact on the Sufis who grew up in later periods. One of them is Sayyid Muhammed Nûru'l-Arabî, who is considered the founder of the third period Melamism. Nûru'l-Arabî, who usually focused his conversations on the Qurân and hadith, chose to commentate the work because he was aware of the importance of the Mısrî's dîvân. This article researched the verses he touched upon while commenting on the relevant work and the suggestive comments he made to them. This article examines the verses that he touched upon while commenting on the relevant work, and with this study, it has been clarified which symbolic meanings Nûru'l-Arabî gave to the verses and which Sufi issues he associated them with. In his commentary on the dîvân, Nûru'l-Arabî touched upon about sixty verses in more than eighty places and gave their symbolic meanings when appropriate. Muhammad Nûru'l-Arabî generally explained the couplets in the dîvân from a Sufi perspective and associated them with issues such as marâtıb, makâmât, dhikr, spiritual guide, conversation, tawhid, fana and beka.

Keywords

Qurân, Tafsir, Sufism, Ishârî Commentary, Niyâzi-i Mısrî, Muhammed Nûru'l-Arabî, Commentary, Dîvân.

Citation

Şahin, İskender. "Sayyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Mısrî Niyazi Divanı Şerhinde Temas Ettiği Âyetlerin Tespiti ve İşârî Yorumları Üzerine". *Nisar* 5 (Kasım 2024), 1-23.

Date of Submission	07.10.2024
Date of Acceptance	03.12.2024
Date of Publication	30.11.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	nisardergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Güzel ahlaklı, tevhîdi özümseyip yaşam tarzı haline getirmiş bir insan yetiştirmeyi gaye edinen İslam tasavvufunun kökleri Kur'ân'a ve Sünnet'e dayanmaktadır. Tasavvuf, bu iki kaynağa göre insanı şekillendirmekte, onu ilim ve hikmetle buluşturmak sûretiyle arif ve kâmil olma mertebesine yükseltmektedir. Öte yandan mutasavvıfların sahip oldukları ilim ve keşif de yine bu iki kaynağa dayanmaktadır. Yine sûflerin ortak dilleri olan ıstılahların büyük bir kısmı Kur'ân ve sünnet merkezlidir. Bundan dolayı Kur'ân ve Sünnet mutasavvıflarca daima önemsenmiş ve yollarının rehberi olarak görülmüştür.¹

Tasavvuf erbabının telif ettikleri eserlerde Kur'ân'ı açıklama ve ondan istifade etme yöntemlerini iki kategoride değerlendirebiliriz. Bunlardan ilki doğrudan Kur'ân'ı veya bir sûresini veya herhangi bir âyetini müstakil olarak ele alıp tevil etme şeklinde gelişen işârî tefsir geleneğidir. Ortaya çıkışından günümüze kadar geçen süre zarfında tasavvuf geleneği içerisinde bu yöntemle pek çok işârî tefsir vücuda getirilmiştir.² Bir diğeri ise mutasavvıfların kendi duygu ve düşüncelerini ortaya koyarken veya herhangi bir tasavvufi meseleyi değerlendirirken telif etmiş oldukları nazım ve nesir türünden eserlerde Kur'ân âyetlerine temas etme ve ilgili meseleyi izah ederken söz konusu âyetleri açıklama biçimidir. Bu ikinci yönteme sûflerin yazmış olduğu hemen her türden eserde rastlamak pekâlâ mümkündür.

Kur'ân'ın gölgesinde gelişen ve onun mana pınarlarından beslenen mutasavvıflar, hakikatlere dair zevklerini yazmış oldukları divanlarında veciz bir şekilde ifade etmişlerdir. Bu divanlardan biri de Niyâzi-i Mısırî'ye aittir. *Dîvân-ı ilahiyât* olarak bilinen bu eser tasavvuf çevrelerinde çok büyük yankı uyandırmış ve sonraki dönemlerde yetişen mutasavvıflar üzerinde büyük bir etki meydana getirmiştir. Bunlardan biri de üçüncü devre Melamiliğinin kurucusu kabul edilen Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'dir. Sohbetlerini genellikle Kur'ân ve hadis merkezli gerçekleştiren Nûru'l-Arabî, Mısırî divanının öneminin farkında olduğu için Balkanlarda irşat faaliyetlerine devam ettiği vakitler söz konusu divanı şerh etme yoluna gitmiştir.

Sohbetlerinde ve teliflerinde Kur'ân'a ve hadise çok önem veren Nûru'l-Arabî, Mısırî divanını şerh ederken de açıklamalarını bu iki kaynakla yapmayı, onları birer referans olarak göstermeyi ilke edinmiş, bu çerçevede beyitleri açıklarken birçok âyet zikretmiş ve yeri geldikçe bu âyetlerin işârî manalarını vermeyi ihmal etmemiştir. İşte Nûru'l-Arabî'nin yapmış olduğu bu açıklama faaliyeti yukarıda bahsetmiş olduğumuz sûflerin Kur'ân'ı

¹ Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb fi muâmeleti'l-mahbûb ve vasfi tariki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, thk. Mahmud İbrahim, Muhammed er-Rıdvânî (Kahire: Mektebetü Dâru't-Türâs, 2001/1422), 137-176.

² Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 27-258; Süleyman Uludağ, "İşârî Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/424-428.

açıklama ve ondan istifade etme yöntemlerinden ikinci kategoriye yani tasavvufla ilgili herhangi bir meseleyi izah ederken Kur'ân âyetlerine temas etme ve söz konusu âyetleri işârî boyutlarıyla açıklama biçimine dâhil edilebilir. Esasen şârih bu yöntemi kaleme almış olduğu eserlerin hemen tamamında uygulamış ve bu yolla pek çok âyetin işârî tefsirini yapmıştır. Bu makale, 19. asır Osmanlı mutasavvıflarından Nûru'l-Arabî'nin Niyâzî-i Mısırî'ye ait olan ve tasavvuf çevrelerince önemsenen *Divân-ı ilahiyât* adlı eseri şerh ederken temas ettiği âyetleri ve bunlara yapmış olduğu işârî yorumları araştırma konusu yapmıştır. Bu çalışma ile Nûru'l-Arabî'nin âyetlere hangi işârî manaları verdiği ve bunları hangi tasavvufi meselelerle ilişkilendirdiği açıklığa kavuşmuş olacaktır. Nûru'l-Arabî divan şerhinde seksenden fazla yerde altmış kadar âyete temas etmiş ve yeri geldikçe bunların işârî manalarını vermiştir. Söz konusu âyetlerin yorumlarının tümünü ele almak makalenin sınırlarını aşacağı için burada sadece birkaç örnek verilmek suretiyle konu takdim edilecektir. Üzerinde durduğumuz konu ile alakalı bugüne kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Konu, şârihe ait olan ve Mahmut Sadettin Bilginer tarafından *Edebi ve Tasavvufî Mısırî Niyazi Divanı Şerhi* başlığıyla yayına hazırlanıp 1976 yılında Esmâ Yayınları tarafından neşredilmiş olan eser üzerinden ele alınacaktır.

1. Niyâzî-i Mısırî'nin Hayatı

Asıl adı Mehmet olan Niyâzî-i Mısırî 1027/1617 yılında Malatya'da dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta İslâmî ilimleri tahsil etmeye başlayan Mısırî, özellikle tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf alanında temayüz etmiştir. Tasavvuf kültürünün hâkim olduğu bir çevrede yetişmesi onun tasavvuf ile daha fazla ilgilenmesine neden olmuş ve Malatya'da yirmi bir yaşında Halvetî tarikatına intisap etmiştir. Yirmi altı yaşında iken İslâmî ilimlere olan vukûfiyetini artırmak, ilim otoriteleriyle tanışmak ve bilhassa mutasavvıflarla görüşüp tasavvuf yolunun inceliklerini iyi bir şekilde öğrenmek maksadıyla seyahate çıkmıştır. Başta Bağdat olmak üzere Arap yarımadasında bulunan ilim merkezlerini dolaşmış ve nihâyetinde "Miftâh-ı Ulûmî'l-Gayb" ilmini tahsil etmek üzere Mısır'a gelmiş ve Ezher civarında bir Kadirî müşdidinin yanında ikamet etmeye başlamıştır. Burada bir yandan söz konusu ilmi öğrenirken öte yandan orada bulunan tanınmış mutasavvıfların sohbetlerinden ilim ve feyz almıştır. Dört yıl kadar Mısır'da kalan Niyâzî-i Mısırî, gördüğü bir rüya üzerine buradan ayrılıp Antalya'nın Elmalı kasabasına gelmiş ve Halvetî müşdidî Sinan-ı Ümmî'ye (ö. 1067/1657) intisap ederek seyr-u sülûkunu tamamlamış; ondan hilafet almış ve irşada mezun edilmiştir. Müşdidinin ölümü üzerine Bursa, Edirne ve İstanbul'da irşat faaliyetlerine devam etmiştir. Aynı zamanda güçlü bir hatip olan Mısırî söz konusu faaliyetlerini yürütürken kendisini çekemeyen bazı kimseler tarafından devlet otoritesine şikâyet edilmiş ve birçok defa sürgüne gönderilmiştir. Sürgünden döndükten sonra dönemin padişahının teveccühüne mazhar olması hasetçileri yine rahatsız etmiş ve padişahla arasının açılmasına neden olan birtakım iftiralara maruz kalmıştır. Sonunda 1693 yılında tekrar Limni adasına sürgüne gönderilmiş ve geride birçok kıymetli eser bırakarak yetmiş altı yaşında inzivaya çekildiği sırada 1105/1693/4 yılında burada vefat etmiştir.

*Dîvân-ı ilahiyât, Mevâidu'l-irfân, Tevhîd risalesi, Fatiha tefsiri ve Esmâi Halvetiyye Niyâzî-i Mısırî'nin eserlerinden bazılarıdır.*³

2. Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Hayatı

Son dönem Osmanlı mutasavvıflarından olan Muhammed Nûru'l-Arabî, 1228/1813 yılında Kahire'de dünyaya gelmiştir. Soyu Hz. Hüseyin yoluyla Hz. Peygamber'e dayandığı için kendisi Seyyid olarak da isimlendirilmektedir. Henüz dört veya altı yaşındayken babası vefat etmiş ve tasavvuf ehli kimselerden olan dayısının himayesinde büyümüştür. Yedi yaşındayken şeyh Hasan el-Kuveysnî'den (ö. 1254/1839) ders almış ve dokuz yıl Ezher'de tahsil görmüştür. Ezher'den mezun olduktan sonra el-Kuveysnî'nin isteği ile Balkanlar'a/Rumeli'ye gelmiş ve burada Nakşibendî mürşidi olan Yusuf Efendi'ye (ö.?) intisab etmiştir. Mürşidinin emri üzere Mekke'ye giden Nûru'l-Arabî, burada İbrahim eş-Şemârikî'den Halvetiyye-i Şabaniyye, Uveysiyye ve Ekberiyye tarikatlarına intisâb ederek kısa zamanda bunlardan icazet almıştır. O, aynı zamanda hadis ilmini de Mekke'de bulunduğu süre zarfında buradaki ilim adamlarından tahsil etmiş ve daha sonra Mısır'a dönmüştür. Buradan tekrar Rumeli'ye dönmüş, medreselerde dersler okutmaya başlamış, zahir ve batın ilimlere olan derin vukûfiyeti Rumeli eşrafının dikkati çekmiş ve kısa zamanda dönemin ileri gelen zevatına özel olarak tasavvufi eserler okutmaya başlamıştır. 1253/1837 yılında rüyasında/manasında kendisine bizzat Hz. Peygamber tarafından fenafillah mertebeleri telkin edilmiş ve bundan sonra kendisine intisâb edenleri bu usul üzere yetiştirmeye başlamıştır. 1259/1843 yılında tekrar Mekke'ye giden Nûru'l-Arabî'ye burada Hz. Peygamber'in ruhaniyetinden bekâbillah mertebeleri telkin edilmiş, haccını ifa ettikten sonra Rumeli'ye dönüş yolunda ise son makam olan ahadiyyetü'l-cem makamı da yine bizzat Hz. Peygamber tarafından telkin edilmiştir. Böylece melamet zevkini bizzat Allah Resulünden alan Nûru'l-Arabî, 1267/1851 tarihinden itibaren melameti yaymaya memur edilmiş ve vefatına kadar insanları melamet neşvesi üzerine irşada gayret etmiştir. O, irşat faaliyetlerine hem Rumeli hem İstanbul çevrelerinde devam etmiş, bu süre zarfında pek çok mürşit yetiştirmiş, Türkçe ve Arapça şerh ve telif birçok eser kaleme almış ve nihâyet bugün Makedonya sınırları içerisinde kalan Ustorumca şehrinde 1305/1887 tarihinde yetmiş dört yaşında vefat etmiştir.⁴

³ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn ve esmâu'l-müellifîn ve âsârü'l-musanifîn* (İstanbul: Matbuatu'l-Behiyye, 1951), 2/305; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, çev. Fikri Yavuz, İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1971), 1/162-163; Abdülbaki Gölpınarlı, "Niyâzî-i Mısırî", *Şarkiyat Mecmuası* 7(1972), 183-226; Seyyid Muhammed Nûr, *Edebi ve Tasavvufî Mısırî Niyazi Divanı Şerhi*, haz. Mahmut Sadettin Bilginer, (İstanbul: Esmâ Yayınları, 1976), 7-10; Mustafa Aşkar, "Niyâzî-i Mısırî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/166-169.

⁴ Sadık Vicdânî, *Tomar-ı turuk-ı alîyye*, (İstanbul: Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, 1338-1340), 87-93; Bursalı Mehmet Tahir, *Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûrî'l-Arabî*, çev. Mustafa Tatcı-Burak Anılır (İstanbul: H Yayınları, 2014), 3-24, 103-105; Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 231-241; Hasan Fehmi Kumanlıoğlu, *Hz. Pir Seyyid Muhammed Nûr el-Melâmî el-Arabî*, (İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2001), 11-28; Nihat Azamat, "Muhammed Nûrî'l-Arabî", *Türkiye Diyanet Vakfı*

Kaynakların bildirdiğine göre Nûru'l-Arabî, zâhir ve bâtın ilimlerde geniş bir bilgi birikimine sahip ve yüksek derecede mertebe ve makam elde etmiş bir şahsiyet olup pek çok eser yazmıştır. Şerh ve teliflerinde melamet, tevhîd ve vahdet-i vücud konularını merkeze alan müellife nispet edilen eserlerin sayısı hakkında bir görüş birliği olmayıp kaynaklarda elli beş ile doksan dokuz arası rakamlar telaffuz edilmektedir. Genellikle Türkçe ve Arapça yazan Nûru'l-Arabî'nin eserlerinden bazıları şunlardır: *ed-Dürrü'n-nefis alâ salâti İbn İdrîs, İhsânü'r-rahmân, Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha, el-Cevâhirü's-seniyye, Şerh-i Akâid-i Nesefiyye, ed-Dürerü's-seniyye şerhu risâleti'l-Gavsîyye, Sülûk-i Hakikat, Mebde' ve Meâd, Vâridat Tercümesi, Mürşidü'l-uşşâk, Dâiretü'l-vücûd, Şerh-i Noktatü'l-beyân, Sıfât-ı Sübûtiyye, Esrâr-ı Ezân-ı Muhammedî, Risâle-i Tevhîd-i İlahiyye, Şerh-i Gazel-i Hacı Bayrâm-ı Velî, Risâletü'l-İsmâiliyye fî beyâni sülûki's-sâdâti'n-Nakşibendîyye ve Melâmîyye, Kitâbü'd-Devâir ve'l-eflâk, Şerh-i Delâilü'l-hayrât, Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî.*⁵

3. Eserin Tanıtımı

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin şerhini yaptığı divan Niyâzî-i Mısırî'ye ait olan *Dîvân-ı ilahiyât* adlı eserdir. Nûru'l-Arabî, 1292/1875-1296/1879 yılları arasında düzenli olarak verdiği derslerde Mısırî'nin divanını sözlü olarak şerh etmiştir. Nûru'l-Arabî, divanın 1254/1838 yılında Mısır'da basılan nüshasını esas almak sûretiyle şerhi yapmıştır. Mahmut Sadettin Bilginer (ö. 1983) divanın talik hattı yazı ile basıldığını ve bu baskının bir benzerini 1940 yılında bulduğunu ve onu kitaplığına kattığını belirtmektedir. Nûru'l-Arabî'nin derslerini takip eden ve onun halifelerinden olan Hacı Maksud Hulusi Efendi (ö. 1347/1929) sözlü olarak yapılan bu şerhleri düzenli bir şekilde notlar halinde kayıt altına almıştır. Bu notlar daha sonra Hacı Maksud Hulusi Efendi'nin oğlu Mahmut Sadettin Bilginer tarafından *Edebi ve Tasavvufî Mısırî Niyazi Divanı Şerhi* başlığıyla yayına hazırlanmış ve 1976 yılında Esmâ Yayınlarından çıkmıştır. Bilginer, şârihin divandaki her ilahiyi açıklama lüzumu hissetmediğini ve bunu da şerh notlarını tutan Hacı Maksud Efendi'nin “*zahir üzere takrir olundu*”, “*bu bahirlerin şerhinde bulunamadım*”, “*Hoca Efendimiz uzunca söylememişler, hemen zahir üzere takrir etmişler*” şeklinde dile getirdiğini belirtmektedir. Divanı yayına hazırlayan Bilginer, şerhi sadeleştirdiğini ve bunu yaparken Nûru'l-Arabî'nin takrirlerindeki üsluplarını aynen vermeğe özen gösterdiğini, hatta bazı yerlerde sadeleştirme dahi yapmadığını belirtmektedir.⁶

İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/557-560. Sadık Vicdânî, Tomar'ında Seyyid Muhammed Nûr'un seksen beş yaşında vefat ettiğini belirtmektedir. Bu bilgi doğru değildir. Onun doğum ve vefat tarihleri 1813-1887 olduğuna göre yetmiş dört yaşında vefat etmiş olması gerekir. bk. Vicdânî, Tomar, 93.

⁵ Mehmet Tahir, *Menâkıb*, 21-24, 107-110; Gölpararlı, *Melâmîlik*, 287-290; Kumanhoğlu, Hz. Pir Seyyid Muhammed Nûr, 29-36; Azamat, “Muhammed Nûrî'l-Arabî”, 30/ 559-560; Burak Anılır, “Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretlerinin Yaşadığı Dönem ve Eserlerinin Özellikleri”, *Uluslararası Melâmîlik ve Muhammed Nûrî'l-Arabî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Rıdvan Yıldırım, (Antalya: Tika Kültür Yayınları, 2016), 95-104.

⁶ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 5-6.

4. Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Divan Şerhinde Temas Ettiği Âyetlerin Tespiti ve İşârî Yorumları

Nûru'l-Arabî divanı şerh ederken seksenden fazla yerde altmış kadar âyete temas etmiş ve yeri geldikçe bunların işârî manalarını vermiştir. Onun temas etmiş olduğu âyetleri ve bunlara getirmiş olduğu işârî yorumların tümünü ele almak makalenin sınırlarını aşacağı için burada sadece birkaç örnek verilmekle yetinilecektir.

4.1. Kur'ân ve Vahiy Yorumu

Nûru'l-Arabî, Kur'ân'ın Ramazan ayında “Kendisinde Kur'ân'ın indirildiği Ramazan ayı...”⁷ ve Kadir gecesinde “Biz onu Kadir gecesinde indirdik”⁸ âyetleriyle sabit olduğu üzere bir defada nazil olduğunu, oysa Cebrâil'in Allah Rasulüne yirmi üç yıllık bir süre zarfında durum ve şartlara göre âyet âyet, süre süre indirdiğini ve burada bir tezat varmış gibi bir durumun ortaya çıktığını belirtmekte ve bunu izah etmektedir. Burada Kur'ân Ramazan ayında Kadir gecesinde bir defada Hz. Peygamberin vücûd-ı nurâniyyesine indirilmiştir. Daha sonra sebepler hâsıl oldukça buradan da Cebrail vasıtasıyla parça parça Hz. peygamberin vücûd-ı unsûriyesine/bedenine indirilmiştir. Akabinde Nûru'l-Arabî, Hz. Peygamberin bir defasında Cebrâil'e Kur'ân'ı nereden aldığını sorduğunu, o da bir perde arkasından aldığını ifade edince bu defa da perde arkasında kimden aldığına bakmasını talep ettiğini, Cebrâil'in de âyeti almak için perdenin arkasına baktığında Hz. Peygamberi gördüğünü, böylece Cebrâil'in Kur'ân'ı Hz. Peygamberin vücûd-ı nurâniyyesinden alıp yine onun vücûd-ı unsûriyesine getirdiğini anladığını beyan etmektedir.⁹

Bir başka yerde Nûru'l-Arabî, Kur'ân'ın şeriat ilmi, tarikat ilmi, marifet ilmi ve hakikat ilmi olmak üzere dört ilim üzere nazil olduğunu; amel ve ahkâma dair âyetlerin şeriat ilmine, ahlak ve ahvale dair âyetlerin tarikat ilmine, Allah'ın esma ve sıfatlarına dair âyetlerin marifet ilmine ve hakâyık-ı îlâhiye ve esrâr-ı Muhammedî'ye dair olan âyetlerin de hakikat ilmine işaret ettiğini dile getirmektedir. O, devamında âriflere sıfâtiyyûn dendiğini ve bu kimselerin sırf esma gördüklerini fakat müsemmayı bihakkın görüp bilemediklerini, bununla birlikte muhakkıklere ise zâtîyyûn dendiğini ve bu kimselerin müsemmadan gayrsını görmediklerini yani esma ve sıfat kaydıyla mukayyet olmadıklarını beyan etmektedir.¹⁰

Nûru'l-Arabî'nin Kur'ân ile ilgili üzerinde durduğu bir başka husus, âyetlerin zahir ve batın yönleridir. Bu mevzuda Kur'ân'ın enfüs ve âfâka cami olduğunu dile getiren müellif, Kur'ân'ı sadece bâtına hasreden ve “tâife-i bâtîniyye” olarak isimlendirilen bir grubun mevcut olduğunu zikretmektedir. Söz konusu taifeyi daha da yakından tanıtmak üzere namaz örneğini veren Nûru'l-Arabî, bu gurubun namazı sadece bâtın ile sınırlayıp onun

⁷ el-Bakara 2/185.

⁸ el-Kadir 97/1.

⁹ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 171-172.

¹⁰ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 137.

zâhirini reddettiklerini, bununla birlikte oruç gibi diğer farzları da sadece bâtınla sınırlayıp zahirlerini tümünden inkâr ettiklerini belirtir. Öte yandan bu grubun Cebrâil'in ve İsrâfil'in aslıının olmadığını, Cebrâil'in resulün aklı ve İsrâfil'in de resulün himmeti olduğunu ileri sürerek inanca müteallık hususları da aynı şekilde batınla sınırlayıp zahirlerini inkâra yöneldiklerini ve Kur'ân'ı batınla sınırlayan ve bu türden eğilimleri olan kimselerin zındık ve kâfir olduklarını dile getirmektedir.¹¹

Niyâzî-i Mısırî'nin “*Kemal-i devlet istersen oku ayat-ı Kur'ân'ı*” şeklindeki dizesini şerh ederken Nûru'l-Arabî Kur'ân'ı anlama üzerinde durmakta ve kemal-i devlet isteyen bir kimseye Kur'ân âyetlerini okumasını tavsiye etmektedir. Her ne kadar onun âyetleri Arapça olsa da haddizatında onların deruni manalarını ana dili Arapça olan Araplar da anlamazlar. Fakat onlar sadece Kur'ân'ın lafızlarını anlamaktadırlar. Bu noktada Nûru'l-Arabî Kur'ân'ın, zatın mazharı olması hasebiyle esasen mürşid-i kâmil olduğunu belirtmektedir. Burada nebilerin ve velilerin Allah'ın tercümanı olduklarını ve Allah'ın bu kimseler vasıtası ile kullarını irşat ettiğini beyan eden Nûru'l-Arabî, bu ifadeleriyle Kur'ân'ın deruni manalarını nebilerin ve velilerin bildiğini, onların Kur'ân ile bütünleştiklerini ve Kur'ân'ın mürşitlik vasfının nebiler ve veliler vasıtasıyla açığa çıktığını ve icra edildiğini ifade etmektedir.¹²

Diğer taraftan Mısırî'nin “*Kur'ân benim, Furkan benim, dertlilere derman benim*” şeklindeki dizesini şerh ederken Nûru'l-Arabî, burada Kur'ân'dan kastedilenin zat olduğunu, Furkan'dan kastedilenin de sıfat olduğunu, bu iki hususun insan-ı kâmilin zatına ve sıfatına tekabül ettiğini ve dolayısıyla cehalet hastalığına derman olan kimsenin de yine mürşid-i kâmil olacağına temas etmektedir.¹³

Vahiy konusu üzerinde de duran Nûru'l-Arabî, Mısırî'nin “*Sûre-i Necm'i oku gel anla vahyi Hakk'i*” dizesini şerh ederken meseleye temas etmektedir. O, burada vahiy dört kısımda mütalaa etmektedir: Bunlardan ilki, peygamberlere mahsus olan, Cebrail vasıtasıyla onlara gelen vahiydir. ikincisi, Allah'ın veli kullarına bahşetmiş olduğu ilham olup Allah bununla tevhîd ehlinin kalplerini nurlandırmakta ve onlara bu ilham vasıtası ile her şeyi vahyettir. Nûru'l-Arabî, kategorize ettiği vahyin üçüncüsünü “müşâfehe” olarak isimlendirmektedir. Bu türden vahiy, tevhîd ehlinin görünen sûretlerden Allah ile şifahan konuşmasıdır. Nûru'l-Arabî, bu türden vahye Bayezid-i Bistâmî'nin “*Ben Hak ile otuz yıl konuştum, insanlar zannettiler ki ben kendileriyle konuştum*” şeklindeki sözünü örnek olarak vermektedir. Dördüncü vahiy türü ise tebliğî vahiy olup Allah'ın peygamberlerine göndermiş olduğu hükümlerin, onların varisleri olan kimseler tarafından bu ümmete tebliğ edilmesidir. Nûru'l-Arabî, burada ikinci, üçüncü ve dördüncü vahiy türünü tevhîd ehline, âlimlere ve velilere, birincisini ise sadece peygamberlere tahsis etmiştir. O, açıklamalarının

¹¹ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 93.

¹² Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 33.

¹³ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 44.

devamında altını çizerek birinci türden vahyin veliler için söz konusu olamayacağını özellikle vurgulamaktadır.¹⁴

4.2. Besmele

Nûru'l-Arabî'nin üzerinde durduğu âyetlerden biri besmeledir. O, Kur'ân'ın sırlarının Fâtiha sûresinde, Fatîha'nın sırlarının da besmelede cem olduğunu beyan etmektedir. Bundan Kur'ân'ın sırlarının besmelede cem edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü besmele hazerât-ı ilâhiyeyi bünyesinde cem etmiştir. Nûru'l-Arabî, besmelede mevcut olan Allah'ın üç ismi üzerinden meseleyi vuzuha kavuşturmaktadır. Ona göre Hazerât-ı ilâhiyeyi meydana getiren Ulûhiyet, Rahmâniyet ve Rahîmiyet besmelede mevcuttur ki bunlar da Kur'ân'ın esrarıdır. Bu üç mertebe, fenâ mertebeleri olan tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfat ve tevhîd-i zâta tekabül etmektedir.¹⁵ Bu arada Nûru'l-Arabî'nin Kur'ân'ı zât olarak nitelemesinin fenâfillah ile birebir ilişkisinin olduğunu belirtmemiz gerekir. Zira fenâ mertebelerinin aşılması halinde sâlik, zâta, dolayısıyla Kur'ân'a ulaşmış olur ki işte bu da besmeledeki üç isimle özetlenmiş olmaktadır.

Mısırî'nin “*Kamu bir noktadır ilim ancak ey dost*” şeklindeki dizesinin şerhinde nokta üzerinde duran Nûru'l-Arabî, mevzu ile alakalı olarak Hz. Peygamber'in “*İlahi sırlar semâvi kitaplarda, semâvi kitaplarda olan sırlar Kur'ân'da, Kur'ân'da olan sırlar Fatîha'da, Fatîha'da olan sırlar da besmelededir*”¹⁶ şeklindeki hadisini ve Hz. Ali'nin “*İlim bir noktadır da cahiller onu çoğalttılar*” şeklindeki sözünü nakletmektedir. O, devamında konu ile ilgili Hz. Ali'ye nispet edilen ve az önce zikredilen hadise ilave edilen “*Bu sırlar be/ب harfinde, be/ب harfindeki sırlar da onun altındaki noktadır*” şeklindeki sözün haddizatında Hz. Ali'ye ait olmadığını, bunun Ebubekir Şiblî'nin (ö. 334/946) söylemiş olduğu bir söz olduğunu belirtmektedir. Besmele ile alakalı bu bilgileri verdikten sonra Nûru'l-Arabî Tevbe sûresinin başında besmelenin konulmama sebebi üzerinde durmaktadır. O, yapmış olduğu açıklamada Arapçada hece harflerini birbirlerinden ayıran yegâne hususun sadece nokta olduğunu, alfabede ilk önce nokta ile be/ب harfinin müşerref olduğunu, Tevbe sûresinin de be/ب harfi ile başlamasından dolayı besmelenin sırrının mevzu bahis be/ب harfinde mevcut olduğunu, dolayısıyla sûrenin başına tekrardan besmelenin getirilmediğinin altını çizmektedir.¹⁷ Görebildiğimiz kadarıyla Nûru'l-Arabî, ilgili sûrenin başında besmelenin bulunmama nedenini tasavvufî bir bakış açısıyla ele almakta ve bu soruya oldukça özgün bir cevapla karşılık vermektedir.

4.3. el-Fâtiha

Tasavvufta Fâtiha sûresi Kur'ân'ın sırlarını ihtiva etmesi yönüyle oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu meyanda Nûru'l-Arabî de Mısırî divanında bu sûre ile ilgili birtakım bilgiler

¹⁴ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 194-195.

¹⁵ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 44, 88.

¹⁶ Hz. Peygambere nispet edilen bu sözü hadis kaynaklarında bulamadık.

¹⁷ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 156.

vermiş ve âyetlere işârî manalar vermiştir. O, Fâtiha sûresinin Kur'ân'ın sırlarını içerisinde barındırdığına¹⁸ ve bu sûrenin yarısının Hakk'ın lisanından, diğer yarısının da kulun lisanından zikredildiğine temas etmektedir. Nitekim “*Sadece sana kulluk eder ve sadece senden yardım dileriz. Bizi dosdoğru yola ilet. Nimetine erdirdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların yoluna da, dalâlete sapmışların yoluna da değil!*”¹⁹ mealindeki âyetler her ne kadar kulun lisanı üzere ifade olunmuş olsa da nihâyetinde Hakk'ın âyetleridir. Yani burada Allah kulun lisanından söylemiştir. Hakkın lisanından ifade olunanlar ise “*Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. (O) Rahmân rahîmdir. Din gününün malikidir*”²⁰ mealindeki âyetlerdir.²¹ Yarısında Hakkın lisanından ve diğer yarısında ise halkın lisanından vahyedilmesi münasebetiyle Fatiha sûresinin Hak ile kul arasında müşterek olduğuna dikkat çeken Nûru'l-Arabî, sûrenin ilk yarısının Cem'iyet-i İlâhiye ile diğer yarısının ise Cemiyet-i Muhammediye ile söylendiğine değinmektedir. Zira Cem'iyet-i Muhammediye, müşâhede edilen bu âlemdeki tafsilata tekabül etmektedir.

Fâtiha ile ilgili bu bilgilere ilaveten Nûru'l-Arabî, sûrenin âyetlerinde geçen Allah'ın isimleri üzerine yoğunlaşmakta ve Allah'ın sûrenin ikinci âyetinde Ulûhiyetini ve Rubûbiyetini, üçüncü âyetinde Rahmâniyetini ve Rahîmiyetini, dördüncü âyetinde ise Mâlikiyetini izhar eylediğini zikretmektedir.²² Bir başka yerde bu defa Fatiha sûresinin Merâtıb-ı Hakkiyeyi cami olduğunu belirtmekte ve bunların da ulûhiyet, Rahmâniyet, Rahîmiyet ve Mâlikiyet mertebeleri olduğuna temas etmektedir.²³

4.4. el-İhlâs 112/1-3

Mısrî'nin “*Mushaf-ı hüsnünde yazmış 'kul hüvellah âyeti'*” mısraının şerhinde Nûru'l-Arabî İhlas sûresi üzerinde durmakta ve birtakım açıklamalar yapmaktadır. Sûrenin, müşriklerin Hz. Peygambere “*Senin rabbin altından mı yoksa gümüştten mi?*” şeklindeki sualleri üzerine inzal olduğunu ifade eden Nûru'l-Arabî, Kur'ân'ın en kapsamlı âyetlerinin İhlas sûresinde barındığını dile getirmekte ve hemen akabinde de sûrenin işârî yorumuna geçmektedir. Buna göre “*De ki Allah birdir*”²⁴ âyeti, vücuda gelmeyen malumat ve vücuda gelen mevcudata delalet etmekte ve tüm esmayı cem etmektedir. Bu, ahadiyet-i hüviyettir ki, gayb-ı mutlak'ın ahadiyeti ve ahadiyet-i Ulûhiyet ki, mevcudatın ahadiyeti O'dur demektir.²⁵

Akabinde “*Allah samettir*”²⁶ âyetine temas eden Nûru'l-Arabî, âyetin anlamının mevcudatın tümünün ihtiyaçlarını gidermede Allah'a arz ederler demek olduğunu zikretmektedir. O, bu âyette geçen “*samed*” kelimesinin, mevcudatın uhrevî veya dünyevî

¹⁸ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 44, 88.

¹⁹ el-Fatiha 1/5-7.

²⁰ el-Fatiha 1/2-4.

²¹ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 47.

²² Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 238.

²³ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 238.

²⁴ el-İhlâs 112/1.

²⁵ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 116.

²⁶ el-İhlâs 112/2.

olsun tüm ihtiyaçlarını Allah'a arz etmeleri ve O'na muhtaç olmaları anlamına geldiğini beyan etmektedir. “O, doğurmamış ve doğmamıştır”²⁷ âyeti de Allah'ın abâ ve ecdadının olmadığını beyan etmektedir. “O'na hiçbir şey denk değildir”²⁸ âyeti ise Allah'a akran kimsenin olmadığı ve eşi benzerinin bulunmadığı anlamına gelmektedir.²⁹ Görebildiğimiz kadarıyla Nûru'l-Arabî sûrenin sadece birinci âyetine işârî manalar vermiş fakat diğer âyetleri ise zahir üzere kısaca tefsir etmekle iktifa etmiştir.

O, Mısri'nin “Zat-ı Hakki buldular buluştular bu Hû ile” mısramını açıklarken bir kez daha ihlas sûresine temas etmektedir. Burada sûrenin nüzul sebebini yine tekrar nakletmekte, âyetlerin zahir anlamlarını vermekte ve hemen akabinde sûre ile ilgili bir işârî yorum yapmaktadır. Bu yoruma göre Hüviyet mertebesinin sahibi olan Allah, aynı zamanda Ulûhiyet mertebesinin de sahibi olan Ahad'dır. Nûru'l-Arabî, burada Allah ve Ahad isimlerini Ulûhiyet mertebesi ile ilişkilendirmektedir. O, devamında meseleyi daha da müşahhas hale getirmekte ve on sekiz bin âlemi kapsayanın Allah olduğunu ve bu ismin Ulûhiyet mertebesine tekabül ettiğini beyan etmekte ve daha sonra Ulûhiyet ile Hüviyet arasındaki ilişkiye temas etmektedir. Buna göre Ulûhiyet mertebesi Hüviyet mertebesinin içerisinde yer almaktadır. Haddizatında Ulûhiyet ve Hüviyet birbirlerinden ayrı iki farklı merteye gibi gözükseler de özde birdirler. Çünkü Hüviyet, Ulûhiyet mertebesini içerisinde barındırmaktadır.³⁰

Nûru'l-Arabî, bu açıklamalarıyla ahadiyetü'l-ayn ve ahadiyetü'l-kesre makamlarına işaret etmektedir. Ahadiyetü'l-ayn hüviyet ve ahadiyetü'l-kesre de Ulûhiyet'tir. Bu meyanda “Hû” ahadiyetü'l-ayn'a, “Allah” ise ahadiyetü'l-kesre'ye tekabül etmektedir. Mürşid-i kâmiller bu makamlardan sadece zevkin ve şevkin olduğu ahadiyetü'l-kesre'yi telkin etmektedirler. Lakin zevkin ve şevkin olmadığı ahadiyetü'l-ayn'ı telkin etme salahiyetleri yoktur.³¹

4.5. el-Bakara 2/31

Tasavvufun ana meselelerinden birini Allah'ın isimleri oluşturmaktadır. Nûru'l-Arabî, “Âdem'e isimlerin tamamını öğretti...” âyetine değinmekte ve bu âyeti referans almak sûretiyle Âdem'in ilminin “alleme'l-esmâ” olduğunu ve bu ilmin ancak irfan mektebinde bir kâmil mürşitten tahsil edileceğini beyan etmektedir.³² O, bu açıklamalarından sonra Mısri'nin “Gir mekteb-i irfâna oku Âdem'in ilmin, âlemlere bu ilm-i künnâdan haberim var” şeklindeki beyitini zikretmektedir. Nûru'l-Arabî bir başka yerde daha bu hususu ele almakta ve Mısri'nin “Alleme'l-esmâ ile hem tâc-ı kerremnâ ile arş-ı âlâda melekler cemine sultan eden” dizelerini açıklarken aynı şekilde isimler konusuna değinmekte ve burada “alleme'l-esmâ” ifadesinin

²⁷ el-İhlâs 112/3.

²⁸ el-İhlâs 112/3.

²⁹ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 116.

³⁰ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 262.

³¹ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 261-262.

³² Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 237.

isimlerin Hz. Âdem'e öğretildiği anlamına gelmediğini, aksine Allah'ın isimlerinin tamamının Hz. Âdem'in vücudunda zahir olduğu manasını taşıdığını yani Hz. Âdem Hakk'ın tüm isimlerine mazhar oldu demek olduğunu zikretmektedir.³³

4.6. el-Bakara 2/115

Divan'ı şerh ederken Nûru'l-Arabî Bakara sûresinde yer alan “Doğu da batı da Allah'ındır. Her nereye yönelirseniz Allah'ın vechi oradadır. O, her şeyi kuşatan ve bilendir”³⁴ âyeti üzerinde durmakta, onu Hakk'ın vücudu ve kible merkezli olarak değerlendirmekte ve Mısrî'nin şu dizelerini açıklarken tefsir etmektedir: “Bu vücudun dağı kalka atıla yünler gibi, şeş cihetim açıla bir haddi yok meydan ola” dizelerinin şerhinde bu âyeti zikretmekte ve ahiret ahvali çerçevesinde yorumlamaktadır. Ahiret âleminde Hakk'ın görüleceğini fakat bu görülmenin herhangi bir kayıt olmaksızın gerçekleşeceğini yani alt, üst, arka, ön, sağ ve sol gibi kayıt bildiren yön itibariyle olmayacağını belirten Nûru'l-Arabî, Allah'ın görülmesinin bir anda tüm yönler itibariyle vuku bulacağını ve bunun da Hak'tan başka mevcut olmadığı manasına geldiğini ifade etmektedir. Böylece vücudun Hakk'ın vücudu olduğunun anlaşılıp görüleceğinin altını çizen Nûru'l-Arabî, insan vücudunun dört unsurdan oluştuğunu, bu unsurların her birinin “ben” dediği vakit kişide ruhtan başka bir şey kalmayacağını ve o ruhun da ilahi tecelliden başka bir şey olmadığını beyan etmektedir.³⁵

“Âdem isen semme vechullahı bul” dizesinin Kur'ân'da geçen “Her nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır”³⁶ âyetine işaret ettiğini belirten Nûru'l-Arabî, âyetin anlamının, kişinin ilmi, hali, zihni, fikri ve kalbi ile her nereye teveccüh ederse etsin nihâyetinde orada Hakk'ın yüzü ile karşı karşıya gelmiş olacağı manasını taşıdığını, çünkü Hak'tan başka vücudun olmadığını, bu sebeple hangi cihetten olursa olsun tüm yönelişlerin Hakk'a yöneliş olduğunu ifade etmektedir.³⁷ O, bir başka yerde daha ilgili âyeti zikretmekte ve akabinde ister mescid, ister kilise ve isterse puthane olsun her yerin ilahi yüz olduğunu ve bunda da abes bir şey bulunmadığını, Hakk'ın vücudundan başka bir vücudun mümkün olmadığını dile getirmektedir.³⁸ Yine “Salat-ı ehli irfan kiblesidir semme vechullah” dizesinin yorumunda irfan ehlinin namazlarının kiblesinin “fesemme vechullah” olduğunu, çünkü irfan ehlinin yöneldiği her yerde Hakk'ı müşâhede edeceğini dile getirmektedir. O, devamında bu âlemden Hak'tan başka varlığın olamayacağını, ârifin zahiren Kâbe'ye yönelmesinin Allah'ın emrinin bir gereği olduğunu lakin onun secdesini Kâbe'ye değil her hâlükârda Hakk'a yaptığını, kalbini secdeden ebedi olarak kaldırmadığını çünkü bütün meselenin kalbin Hakk'a secde etmesi olduğunu zira kalbin secdesinin kalbın secdesine benzemediğini ifade etmektedir.³⁹

³³ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 176.

³⁴ el-Bakara 2/115.

³⁵ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 47.

³⁶ el-Bakara 2/115.

³⁷ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 135-136.

³⁸ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 163.

³⁹ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 210.

4.7. en-Nisâ 4/78-79

Mısırî Efendi'nin “*Her ne denlü siyâh ettiyse isyanın seni, açarır bî-şekk yüzün bu garra-i Tevhîd ile*” dizelerini açıklarken şer’i hüküm öyle gerektirdiği için Mısırî’nin bu beytinde isyanı kendisine nispet ettiğini belirten Nûru’l-Arabî, burada söz konusu şer’i hükmü Nisâ sûresinde geçen “*Sana gelen iyilik Allah’tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter*”⁴⁰ âyetiyle ortaya koymaktadır.⁴¹ Burada iyilik Allah’a, kötülük kişinin kendisine nispet edildiği için o bu âyeti şer’i bir hüküm olarak zikretmiştir.

Mevzu ile alakalı yukarıda geçen âyetin öncesinde yer alan “*...Kendilerine bir iyilik dokunsa “Bu Allah’tan” derler, başlarına bir kötülük gelince de “Bu senden” derler. “Hepsi Allah’tandır” de...*”⁴² âyetine de temas eden Nûru’l-Arabî, burada âyetin nüzul sebebinin nakletmektedir. Buna göre Hz. Peygamber döneminde Medine’de Yahudilere bir iyilik gelse bunu Allah’tan bilmişler, fakat kendilerine bir kötülük gelse bunu da Hz. Peygamber’in Medine’de bulunmasına bağlamışlar ve kötülüğün onun yüzünden meydana geldiğini dile getirmişlerdir. Bunun üzerine “*Hepsi Allah’tandır” de...*” âyeti inmiştir. Nûru’l-Arabî hemen akabinde birtakım dini gurupların hayrı Allah’ın, şerri de şeytanın yarattığı şeklinde kabullenişlerinin olduğunu lakin bu âyetin onların mevzu bahis iddialarını kesinlikle reddettiği ifade etmektedir. O, ayrıca Kaderiyye taifesinin de mecburi fiilleri Allah’ın, ihtiyari fiilleri ise kulun yarattığı yönünde inandıklarını,⁴³ bu inanışların iki yaratıcının olmasını gerektirdiği için bunların tümünün küfür, şirk ve batıl olduğunu beyan etmektedir. Nûru’l-Arabî, hayrı da şerri de Allah’ın yarattığını, fakat şer’an sadece hayrın Hakk’a nispet olunduğunu, zuhur ettiği mazharda amelinin icabına göre sevap ve mükâfatla karşılaşacağını; öte yandan şerrin kula yani nefesine nispet edildiğini, şer’i bir hüküm ile kısasın icra edildiğini, şer’i hükmün buna göre olduğunu ve bu hususu böyle bilmek gerektiğini zikretmektedir.⁴⁴ Bu açıklamalardan anladığımız kadarıyla Nûru’l-Arabî, kelâmî bir mesele olan fiillerin yaratıcısı mevzuunda hayır ve şer yönüyle fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu, bu mevzuda yanlış düşüncelere sahip fırkaların küfre saptıklarını, hayrın ve şerrin yaratıcısının Allah olmasına rağmen şer’î bakımdan her ikisinin de mükâfat ve cezayı gerektirdiği ve bunun böyle kabul edilmesinin en uygun davranış olduğunu ortaya koymaya gayret etmektedir.

⁴⁰ en-Nisâ 4/79.

⁴¹ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 72.

⁴² en-Nisâ 4/78.

⁴³ Kaderiyye fırkası Allah’ın ne insanların ne de diğer canlıların fiillerinden herhangi birinin yaratıcısı olmadığı şeklinde bir görüşe sahiplerdir. Bu fırkaya göre insanlar kendi kesblerini yine bizzat kendileri takdir etmektedir ve Allah’ın ne insanların ne de diğer canlıların fiillerinde takdiri ve fail oluşu söz konusu değildir. Bu görüşlerinden dolayı kendilerine Kaderiyye denilmiştir. Bu konuda bk. Ebû Mansur Abdulkâhir b. Tâhir Muhammed Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırak*, thk. Muhammed Osman el-Huşî (Kahire: Mektebetü İbn Sina, ts.), 104.

⁴⁴ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 72.

4.8. el-A'râf 7/172

“Şol şarabı kim anı sundun bana rûz-i elest” dizesini yorumlarken “rûz-i elest” kavramı üzerinde duran Nûru'l-Arabî, elest gününde Kâbe'de ve Arafat'ta yaratıldıktan sonra meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesinin akabinde onun neslinin latif bir şekilde sırt tarafından çıkarıldığını ve bunların dört saf haline geldiğini belirtmekte ve daha sonra bu safaların kimlerden oluştuğunu haber vermektedir. Buna göre Hz. Âdem'in neslinden birinci safta peygamberler, ikinci safta veliler, üçüncü safta müminler ve dördüncü safta imansızlar ve şakiler yer almışlardır. “Ben sizin rabbiniz değil miyim”⁴⁵ nidası birinci safta Hz. Peygamber tarafından ve ikinci safta ise velilerin piri olan Gavs tarafından hitap olunmuştur. Bu hitabı üçüncü saftaki müminler işitmişler lakin dördüncü saftaki imansız ve şakiler işitmemişlerdir. Böylece “Ben sizin rabbiniz değil miyim” nidasını ilk üç saftakiler işitip “belâ/evet”⁴⁶ demişken, dördüncü saftaki şakiler ve imansızlar işitmedikleri halde müminleri taklit etmek suretiyle “belâ/evet” demişlerdir.⁴⁷ Bayezid-i Bistamî'nin de “o hitap hala kulağımdadır” dediğini dile getiren Nûru'l-Arabî, günümüzde de aynı hitabın Allah dostlarından nida olduğunu ifade etmektedir. O, daha sonra sözü bu hitabın ne olduğuna getirmekte ve bu hitapla altı defa ahit gerçekleştiğini, bunların ilk ikisinin fiillerde zahir ve batın, ikisinin sıfattan zahir ve batın, son ikisinin de zatta zahir ve batın olarak yapıldığını, böylece bu ahitlerin ef'âl-i zahire, ef'âl-i bâtına, sıfat-ı zâhire, sıfat-ı bâtına ve zât-ı zâhire ve zât-ı bâtına yapıldığını beyan etmektedir.⁴⁸ Anladığımız kadarıyla Nûru'l-Arabî âyette zikredilen “Ben sizin rabbiniz değil miyim” hitabını tevhid mertebeleri olan tevhid-i ef'âl, tevhid-i sıfat ve tevhid-i zâttan müteşekkil fenafillah olarak yorumlamış, bu hitabın da ancak bir mürşid-i kâminden zuhur ettiğini vurgulamamaya çalışmıştır ki nitekim bunu da divanın bir başka yerinde “elest bezminin sakisi mürşittir” şeklinde ifade etmektedir.⁴⁹

Nûru'l-Arabî “Geh sehâb-u geh matar gahi doluyum gahi kar; geh nebât-u gâhi hayvan gâhi insan olurum” beytinin şerhinde de bu meseleye temas etmekte ve “Ben sizin rabbiniz değil miyim” nidası yapılip muhataplar “belâ/evet” cevabını verdikten sonra Hz. Âdem'in neslinin tekrar çıktıkları yer olan Hz. Âdem'in sırtına geri dönmeyip madenlere, bitkilere ve hayvanlara dağıldığını, daha sonra insanların zaman içerisinde madenlerle gıdalanan bitkileri, bitkilerle beslenen hayvanları yediklerinde onlarda mevcut olan madde-i Âdemiyye'ye rast geldiği vakit insan vücudunda meniye dönüştüğünü, sonra rahime

⁴⁵ el-A'râf 7/172.

⁴⁶ el-A'râf 7/172.

⁴⁷ Nûru'l-Arabî, Elest bezmini ahiretle de ilişkilendirmiş ve mevzuya ruyetullah çerçevesinden yaklaşmıştır. O, Allah'ın ahirette sûretle görüleceğini, bir sûretle zahir olup “Ene rabbukum/ Ben sizin Rabbinizim” şeklinde hitap edeceğini, bu nidayı işiten ariflerin “belâ/ evet” diyeceğini, çünkü onların dünyada ikrar ettikleri gibi ahirette de Hakk'ı her yüzden müşâhede ettikleri için hemen ikrar edeceklerini, Hak'tan perdeli olanların ise O'nu inkâr edeceklerini beyan etmektedir. bk. Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 92.

⁴⁸ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 58, 109-110, 245-246.

⁴⁹ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 109-110.

düşerek çocuğun meydana geldiğini, bu konuda telif edilmiş bir kitabın mevcut olduğunu, bu devirin bir tenâsühî devir değil de bir şer'i devir olduğunu zikretmektedir.⁵⁰

Nûru'l-Arabî, “Ben sizin rabbiniz değil miyim” nidası yapıldığı ve muhatapların da “belâ/evet” cevabını verdikleri yerin “Âlem-i zerre” şeklinde isimlendirildiğini, çünkü herkesin orada latif sûretlerle bulunduğunu belirtmekte ve devamında kâfirlerin o zerre âleminde durdukları Arafat'taki yerde günümüzde dahi hacıların durdurulmadığını ifade etmektedir.⁵¹

4.9. Tâhâ 20/5

Nûru'l-Arabî'nin şerhte temas ettiği âyetlerden biri Taha sûresinde geçen “Rahmân arşa istivâ etti”⁵² mealindeki âyettir. O, Niyâzi-i Mısri'nin “Üstüvâ-i arş-ı sırda Hazreti Rahmân gerek” dizesini şerh ederken bu âyet üzerinde durmakta ve işârî manasını vermektedir. Bu dizide geçen Hazreti Rahmân'dan kastedilenin Gavs-ı azam olduğunu, çünkü Gavs'ın Rahman isminin mazharı ve tüm âlemlerin mutasarrıfı olduğunu belirten Nûru'l-Arabî, akabinde “Rahman arşa istiva etti” âyetini zikretmekte ve burada geçen Rahman'dan Gavs'ın kastedildiğini ve âyetin “Gav-ı azam arş üstünde müstevi oldu” manasına geldiğini beyan etmektedir. Zira Gavs öylesine azamet sahibi bir şahsiyettir ki âlemler onun avucunda bir hardal tanesi mesabesinde. Gavs'ın sahib-i şimal ve sahib-i yemin olarak isimlendirilen vezirleri bulunmaktadır.⁵³

Mevzu ile alakalı olarak Nûru'l-Arabî bir de hadis nakletmektedir. Rivâyete göre Hz. Peygamber bir defasında Uzifeti'l-Yemânî de içlerinde olduğu halde ashâbıyla birlikte Harem-i Şerifte otururlarken Hz. Peygamber bir ara “Rahmân'ın kokusu Yemen tarafından gelmektedir”⁵⁴ buyurmuştur. Bunun üzerine Uzife tebessüm etmiştir. Nûru'l-Arabî, burada Hz. Peygamberin Rahman'dan kastettiğinin Gavs-ı âzam olduğunu, Uzife'nin bundan dolayı gülümsediğini, zira o dönemin Gavs'ının Veysel Karânî'nin amcası olan Ali el- Karânî olduğunu, Uzife'nin de onun Gavs-ı şimâli yani sâhib-i şimâl olup yeryüzünde tasarruf sahibi olduğunu beyan etmektedir. Bu arada sâhib-i yemîn olan Gavs-ı yemîn'in de gökyüzünde tasarruf yetkisinin bulunduğu dikkat çeken Nûru'l-Arabî, açıklamalarının devamında Gavs-ı azam'ın her ne kadar sûrette küçük bir insan olsa da onun maneviyat yönüyle oldukça yüce olduğunu ve âlemlerin onun avuçlarının içerisinde bir hardal tanesi

⁵⁰ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 145.

⁵¹ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 246.

⁵² Tâhâ 20/5.

⁵³ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 121.

⁵⁴ Ali el-Karî, *el-Esrâü'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*, nşr. Muhammed es-Sabbâğ (Beirut: yy., 1391), 137; Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdulhâdî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs* (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351), 1/217, 260.

kadar kaldığını belirtmekte ve ilgili âyette geçen Rahmân'dan kastedilenin Gavs olduğu şeklindeki yorumu Şeyh Bedreddin'in *Vâridât* adlı eserinde yaptığını⁵⁵ ifade etmektedir.⁵⁶

Divanda geçen “*Devre-i arşiyeden her kim haberdar olduysa*” dizesinin şerhinde Nûru'l-Arabî bu defa arşın ne olduğuna dair birtakım açıklamalar yapmaktadır. Mevzuya devre-i arşiye nedir? şeklinde bir soruyla giriş yapan Nûru'l-Arabî, evveleminde Allah'ın ilim hazinesinden Nûr-i Muhammedî ve Rûh-i Muhammedî'nin insan sûretinde yaratıldığını, olmuş ve olacak tüm mahlûkatın Nur-u Muhammedî'de mevcut olduğunu ifade etmekte ve devamında Nûr-i Muhammedî'den nefs-i kül'ün, ondan tabiatın, ondan heyulanın, ondan cism-i kül'ün, ondan şeklin ve ondan da arşın yaratıldığını beyan etmektedir. Bu durumda Nûr-u Muhammedî, yukarıda zikri geçen beş vasita ile birlikte arşın ruhu olmaktadır. Bundan dolayı dünyada ve ahirette olmuş ve olacak olan her şey arşta mevcut olup arşın deveranından meydana gelmektedir. Çünkü bunların hepsi arşın deveranından vücuda gelmesi için böyledir. Diğer feleklerin devirleri tümünden arşın deveranına tabidir. Bu sebeple âyette “*Rahmân (isminin mazharı) arşa istivâ etti*” buyurulmuştur. Çünkü tüm âlemler arştan tasarruf olunmaktadır.⁵⁷

Netice itibariyle Nûru'l-Arabî, Taha sûresindeki “*Rahmân arşa istivâ etti*” âyetinde zikri geçen Rahmân ve arş kavramlarını tasavvufi bir bakış açısıyla değerlendirmiş, Rahmân'ı ricalullah'ın en tepesinde bulunan Gavs-ı âzam olarak, arşı da Nûr-u Muhammedî'den kaynağını alan ve âlemlerin tasarrufunun Rahmân isminin mazharı olan Gavs tarafından gerçekleştirildiği manevi bir mekân olarak yorumlamıştır.

4.10. Kâf 50/15

“*Ân-ı daimdir hakikat güneşi, ânım ben gitmezem ben gelmezem*” dizelerinde geçen “ân” kavramının bölünemeyen zaman anlamına geldiğini, zamanın senelere, senelerin aylara, ayların haftalara, haftaların günlere, günlerin saatlere, saatlerin dakikalara, dakikaların saniyelere vs. bölünerek sürüp gittiğini oysa hakikat güneşinin “ân-ı daim” olduğunu ve bölünemeyeceğini dile getiren Nûru'l-Arabî, “*ânım ben gitmezem ben gelmezem*” dizesinin Kâf sûresinde geçen “*İlk yaratışta acze düştük mü? Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler*”⁵⁸ âyetine dayandığını ifade etmektedir. O, buradaki “yeni yaratma/halkun cedîd” ifadesine “halk her anda yok olur, mevcut olur, yok olur ve yine var olur” anlamını vermekte ve bunu da tecelli ile ilişkilendirmektedir. Buna göre Hakk her anda tecellidedir ve bir anda iki tecelli veya iki anda bir tecelli olması söz konusu olamaz. Şayet bir anda iki tecelli olmuş olsaydı hâsıl-ı tahsîl yani tecellinin zuhura gelişinin bilinmesi lazım gelirdi. Öte yandan iki anda bir tecelli meydana gelmiş olsaydı o vakit bu abes olmuş olurdu. Bu durumda Allah hâsıl-ı tahsîlden ve abeslikten münezzehtir. Oysa Allah her anda bir

⁵⁵ Muhammed Nûr, *Şeyh Bedreddin Vâridât Şerhi(Şârihin Üç Risalesi ile Birlikte)*, haz. Mahmut Sadettin Bilginer, Mustafa Varlı (İstanbul: Çevik Matbaacılık, 1994), 75-77.

⁵⁶ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 250.

⁵⁷ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 144.

⁵⁸ Kâf 50/15.

tecellige bulunmaktadır. Tüm mevcut varlıklar her anda yok olmakta ve yine vücüt bulmaktadır. Ne var ki mevcudattaki bu yok oluşa ve var oluşa Allah'ın dostlarından başkası şahit olamamaktadır. Bunun misali bir çeşmenin olduğundan çok hızlı akan bir su gibidir. Akışının oldukça hızlı olması nedeniyle su çeşmeden sanki hiç akmıyormuş gibi gözükmektedir. Hem oluktan akıp dökülen su bir daha geri dönmediği gibi oradan sürekli olarak yeni sular akmaktadır. Usam⁵⁹ (ö.?) ismindeki bir kişinin Akaid şerhinin haşiyesinde bu meseleye temas ettiğini, kendisine halkın her an yenilenip değiştiği, buna bağlı olarak azabın ve teklifin ne olduğunun sorulduğunu ve onun bunlara cevap veremediğini beyan eden Nûru'l-Arabî, bunun cevabını şöyle vermektedir: Sürekli değişen, insanın halleri ve şuûnâtı/izafi vücududur. Oysa insanın mertebesi daima sabit kalmakta ve asla değişime uğramamaktadır. Çünkü mevcut olan varlıkların suretleri Hakk'ın halleri ve şuûnâtıdır. Örneğin insanın kalbi her anda bir halde olup bir anda iki halde ve iki anda bir halde bulunmaz. Burada yenilenen şey varlığın özü değil fakat sadece halleridir. Aynı şekilde insanın mertebesi asla yenilenmemekte lakin onun sadece sureti yenilenmeye maruz kalmaktadır.⁶⁰ Ölüm sonrası dirilişi inkâr eden müşriklere bir cevap niteliği taşıyan bu âyeti Nûru'l-Arabî'in insanın özü, halleri ve şuûnâtı çerçevesinde tasavvufî bir bakış açısıyla ele alıp tevîl etmiş olması, onun âyetleri anlayıp yorumlamada oldukça derin bir tefekkür ve bakış açısına sahip olduğunu göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir.

4.11. en-Necm 54/8, 9

Nûru'l-Arabî'in divanı şerh ederken işârî tefsirini yaptığı âyetler arasında Necm sûresinde yer alan “*Sonra yaklaştı/denâ ve sarktı/tedellâ. İki yay arası/kâbe kavseyn kadar veya daha da yakın/ev ednâ oldu*”⁶¹ mealinde iki âyet de yer almaktadır. Bunlar, içlerinde geçen “denâ”, “tedellâ”, “kâbe kavseyn” ve “ev ednâ” kavramlarının tasavvuf ilminde ıstılahlaşmış olmaları yönüyle de sûflerin sıklıkla üzerinde durdukları âyetler arasında yer almaktadır. Mîsrî'nin “*Talim edip esmayı bildir bize eşyayı, duymağa ev ednâ'yı hikmet yolunu göster*” dizelerinin açıklamasında beyitte geçen “esmâ” taayyünâtın kastedildiğini belirten Nûru'l-Arabî, burada Necm sûresinin yukarıda zikrettiğimiz iki âyetine bir işaret olduğunu ifade etmekte onların batını manalarını vermektedir. O, âyetlerde zikredilen “denâ” ifadesinin seyr-i illallah yani Tevhîd mertebelerinde fenâ-i ef'âl, fenâ-i sıfat ve fenâ-i zat'a tekabül ettiğini ve bunlara Tevhîdde urûc makamları denildiğini beyan etmektedir. “Tedellâ”nın ise rucû yani nüzul makamlarına tekabül ettiğini belirten Nûru'l-Arabî, söz konusu makamların Cem ve Hazretü'l-Cem olduğunu zikretmektedir. O, “kâbe kavseyn” ifadesini de Bekâ makamlarının sonuncusu olan Cemu'l-Cem makamı ve “ev ednâ”yı da en son makam olan Ahadiyyet makamı şeklinde değerlendirmektedir. Bunun böyle değerlendirilmesinin sebebini ise fenâ-i ef'âl, fenâ-i sıfat ve fenâ-i vücud mertebelerinin karşılığının bekâ-i zât, bekâ-i sıfat ve bekâ-i ef'âl mertebeleri olmasıyla izah etmektedir.

⁵⁹ Nûru'l-Arabî'nin ismini zikrettiği Usam'ın kim olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

⁶⁰ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 160.

⁶¹ en-Necm 54/8-9.

Esasen fena ile bekanın iki kavis olduğunu ifade eden Nûru'l-Arabî, bu iki kavisin cemu'l-cem makamında birleştiklerini beyan etmektedir.⁶²

4.12. el-Hadîd 57/3

Tasavvuf çevrelerince sıklıkla dillendirilen âyetlerden biri de Hadîd sûresinde yer almaktadır. Allah'ın sıfatlarının zikredildiği bu âyet: “O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtıdır. O her şeyi bilir”⁶³ şeklinde geçmektedir. Nûru'l-Arabî, bu âyete divanın şerhinde ve beka makamlarıyla ilişkilendirmiştir. Mısrî'nin “O, bu kamu bir Hû dur gidende ve devranda” dizesinin şerhinde yok olanda ve var olanda hep Hakk'ın var olduğunu, İbn Fâriz'in de bu meyanda Rubûbiyetiyle hicab, izzeti ile zahir ve mezâhir ile muhtefî olanın Hak olduğuna dair bir sözünü ifade eden Nûru'l-Arabî, Hakk'ın mutlak, mezahir-i cüziye ile zahir olanın ise Hakk'ın vücudu olduğunu beyan etmektedir. O, daha sonra Allah'ın iyan ve nihan değil de iyanda ve nihanda olduğunu belirtmekte ve akabinde bu hakikatin Hadîd sûresinde geçen “O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtıdır. O her şeyi bilir” âyetiyle veciz bir şekilde ifade olunduğunu beyan etmektedir.⁶⁴

Bir başka yerde Nûru'l-Arabî bu âyetin bekada cemu'l-cem makamına işaret ettiğine vurgu yapmakta ve bu âyetin mucibince evvel, ahir, zahir ve batın her şeyin vücudunun Hakk'ın vücudu olması ve O'nun vücudu ile kıyamda olması hasebiyle cemu'l-cem makamının zikrinin “kayyum” ismi olduğunu bildirmektedir.⁶⁵

“Sen gaib-u hazırsın, her halime nazırsın” dizesinin şerhinde de ilgili âyete temas eden Nûru'l-Arabî, burada normalde zahir olanın aynı anda batın, batın olanın da aynı anda zahir olmasının mümkün olmadığını, oysa Allah'ın hiçbir şekilde kayıtlanamayacağını, ne evvelik, ne âhirlilik, ne zâhirlilik ve ne de bâtınlık kayıtlanmasının imkân dâhilinde olmadığını, O zahirdir denildiği vakit O'nun aynı zamanda bâtın, O bâtıdır denildiğinde de yine O'nun aynı zamanda zâhir olduğunu, bu sebeple Hakk'ın mukayyet olmasının imkânsızlığını dile getirmektedir.⁶⁶

4.13. el-İnsan 76/21

Nûru'l-Arabî'nin divan şerhinde tevil ettiği âyetlerden biri de İnsan sûresinde yer alan “Oradakilere üzerlerinde yeşil renkli, ince ve kalın ipek elbiseler vardır; gümüş bileziklerle süslenmişlerdir, Rableri onlara tertemiz bir içecek sunar”⁶⁷ mealindeki âyettir. O, Mısrî'nin “Şol sakâhüm Rabbühüm hamrın lebinden içegör, katresin nûş eyleyen uşşak ebed görmez azab” dizelerini şerh ederken burada İnsan sûresindeki ilgili âyete bir işaret olduğunu belirtmektedir. Özellikle âyetin son kısmında yer alan “Rableri onlara tertemiz bir içecek

⁶² Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 211.

⁶³ el-Hadîd 57/3.

⁶⁴ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 39.

⁶⁵ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 142, 282.

⁶⁶ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 186.

⁶⁷ el-İnsan 76/21.

sunar” ifadeleri üzerinde durmakta ve bu ifadeleri tevil etmektedir. Cennet ehlinin cennette ilk önce süt içeceğini belirten Nûru'l-Arabî, süt içeceğinin ilmin sureti olduğunu, bir kimsenin rüyasında süt içse ileride âlim, şarap içse fâsik, bal içtiği takdirde ise bulunduğu hal üzere daim olacağını ve bu hal üzere vefat edeceğini ifade etmekte ve devamında âyette zikri geçen “şarâban tahûrâ” ibaresinden aşk şarabının kastedildiğini ve aşk şarabının ilk katresini içen kimsenin dünya ve ahiret azabından uzak olup selamet bulacağını beyan etmektedir.⁶⁸

4.14. et-Tîn 95/4-5

Mısırî'nin “Devredip geldim cihana yine bir devran ola” dizesinin şerhinde Nûru'l-Arabî insanın yaratılışı üzerinde durmakta ve dizede geçen devredip cihana gelmenin ne demek olduğunu açıklamaktadır. Bu açıklamaya göre önce nûr-i Muhammedî ve daha sonra sırasıyla ruhlar âlemi(nefs-i küll), tabiat, heyula, cism-i küll, şekil, arş, kürsî, felek-i atlas, felek-i menâzil, yedi gök, katmanlı yeryüzü ki bu da mevâlid-i selâse dediğimiz maden, bitki, hayvan insan yaratılmıştır. Nûru'l-Arabî, bu bilgiyi verdikten sonra Tîn sûresinde geçen “Muhakkak Biz insanı en güzel kıvamda yarattık. Sonra onu esfel-i sâfilîne döndürdük/indirdik”⁶⁹ âyetine temas etmekte ve burada geçen “esfel-i sâfilîn”i içerisinde yaşamış olduğumuz bu âlem olarak tefsir etmektedir.⁷⁰

Nûru'l-Arabî bir başka yerde bu dünyanın insan için gurbet diyarı olduğunu ve buranın içerisinde karar kılınacak bir olmadığını çünkü insanın ruhlar âleminde “Muhakkak Biz insanı en güzel kıvamda yarattık. Sonra onu esfel-i sâfilîne döndürdük/indirdik”⁷¹ âyetinin mucibince güzel bir biçimde yaratılıp “esfel-i sâfilîn” olan şahadet yani fenomenler âlemine gönderildiğini beyan etmektedir.⁷² Anladığımız kadarıyla Nûru'l-Arabî, âyette zikredilen “insanı en güzel kıvamda yarattık” ifadesinin insanın dünyaya henüz gelmeden önce melekût âlemindeki ruhani yönüne, “onu esfel-i sâfilîne döndürdük/indirdik” âyetinin de insanın içerisinde bulunduğu dünyaya yani mülk âlemine gelişine işaret ettiği yönünde tevil etmektedir.

O, devamında insanın ruh yoluyla gelmiş olduğu aslına yükselmediği durumda yani e'âlini, sıfatlarını ve zâtını Hak'ta yok edip yükselmeyi başaramaz ise hayvan, taş ve topraktan dahi aşağıda kalacağını, çünkü insanın yerinin o takdirde bunlardan daha aşağı olacağını beyan etmektedir.⁷³ Nûru'l-Arabî'nin burada ruh yoluyla insanın aslına yükselişinden kastettiği şey, kişinin nispet fiillerini, nispet sıfatlarını ve nispet vücudunu Hak'ta ifnâ etmesi ve böylece fenâfillah olup Hakk'ın zâtına ermesidir.⁷⁴

⁶⁸ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 54.

⁶⁹ et-Tîn 95/4-5.

⁷⁰ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 46.

⁷¹ et-Tîn 95/4-5.

⁷² Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 30.

⁷³ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 30.

⁷⁴ Muhammed Nûr, *Divan Şerhi*, 30.

4.15. Nûru'l-Arabî'in Divan Şerhinde Üzerinde durduğu Âyetlerin Listesi

Besmele; el-Fatiha 1/1-7; el-Bakara 2/31, 34, 57, 115, 130, 156; Âl-İmrân 3/18, 55, 190, 191; en-Nisâ 4/58, 78, 79; el-Mâide 5/31, 32, 54 el-A'râf 7/143, 155, 172, 179; el-Enfâl 8/17; et-Tevbe 9/29, 49; Yusuf 12/94; el-Hicr 15/29; el-İsrâ 17/44, 70; Meryem 19/62; Tâhâ 20/5, 13, 17-22; el-Enbiyâ 21/69; el-Kasas 28/88; el-Ahzâb 33/72; el-Fâtır 35/15; Yâsîn 36/82; Sâd 38/74; el-Mümin 40/16; eş-Şûrâ 42/11; Muhammed 47/19; Kâf 50/15; en-Necm 54/8, 9; er-Rahmân 55/15, 29; el-Hadîd 57/3; el-Haşr 59/21; el-İnsan 76/21; et-Târik 86/9; et-Tîn 95/4, 5; el-Kadir 97/1, 2; el-İhlâs 114/1-4.

Sonuç

Tasavvuf erbabı hem seyr-u süluk esnasında hem günlük yaşamda kendilerine rehberlik etme sadedinde Kur'ân'ı anlamayı ve açıklamayı ihmal etmemişler ve buna önem vermişlerdir. Hem sohbetlerinde hem telif ettikleri eserlerde Kur'ân'ı merkeze almışlar ve kendi zevklerini ve fikirlerini ona dayandırmışlardır. Söz konusu mutasavvıflardan biri de Niyâzî-i Mısırî'dir. Onun tasavvuf çevrelerinde çok büyük yankı uyandırmış ve sonraki dönemlerde yetişen mutasavvıflar üzerinde büyük bir etki meydana getirmiş olan *Dîvân-ı ilahiyât* olarak bilinen bu eseri zengin bir muhtevaya sahiptir. 19. asır Osmanlı mutasavvıflarından olan ve takrirlerini genellikle Kur'ân ve hadis merkezli gerçekleştiren Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî bu divanın öneminin farkında olduğu için onu şerh etmeyi uygun görmüştür. O, divandaki beyitleri genellikle âyetler ışığında açıklamaya gayret etmiş ve bu münasebetle birçok âyet zikretmiş ve yeri geldikçe bu âyetlerin işârî manalarını vermeyi ihmal etmemiştir. Divan şerhinin âyetlere müracaat etme ve onları işârî yönden tevil etme bakımından oldukça zengin bir kaynak olduğu söylenebilir.

Muhammed Nûru'l-Arabî divandaki beyitleri genellikle tasavvufî bir bakış açısıyla açıklamış; merâtıb, makâmât, zikir, mürşidi kâmil, sohbet, tevhîd, fena ve beka gibi hususlarla ilişkilendirmiştir. Bu münasebetle temas etmiş olduğu âyetleri de haliyle sufi bir anlayışla tasavvuf konuları ile ilişkilendirerek özgün bir şekilde tevil etmiştir. Bu yönüyle divan şerhi Nûru'l-Arabî'nin hem Kur'ân'a hem tefsire hem de tasavvufa olan derin vukûfiyetini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Diğer taraftan şârih bu eserde adeta tasavvufla Kur'ân'ı mezcetmiş ve tasavvufu vahiyle temellendirmeye gayret etmiştir. Nitekim o, âyetleri tasavvufla öylesine ilişkilendirmiştir ki divan şerhini okuyan bir kimse tasavvufun Kur'ân'a dayandığını ve onun âyetlerinin bir yansıması olduğunu çok rahat bir şekilde anlayabilir.

Kaynakça | References | مصدر

- Aşkar, Mustafa. “Niyâzi-i Mısri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/166-169. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdulhâdî. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351.
- Anılır, Burak. “Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretlerinin Yaşadığı Dönem ve Eserlerinin Özellikleri”. *Uluslararası Melâmîlik ve Muhammed Nûru'l-Arabî Sempozyumu Bildirileri*. ed. Rıdvan Yıldırım. 95-104. Antalya: Tika Kültür Yayınları, 2016.
- Azamat, Nihat. “Muhammed Nûru'l-Arabî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/557-560. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin ve esmâu'l-müellifin ve âsârü'l-musanîfin*. İstanbul: Matbuatu'l-Behiyye, 1951.
- Bağdâdî, Ebû Mansur Abdulkâhir b. Tâhir Muhammed. *el-Fark beyne'l-fırak*. thk. Muhammed Osman el-Huş. Kahire: Mektebetü İbn Sina, ts.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. çev. Fikri Yavuz-İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, 1971.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî*. çev. Mustafa Tatcı-Burak Anılır. İstanbul: H Yayınları, 2014.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. “Niyâzi-i Mısri”. *Şarkiyat Mecmuası* 7(1972), 183-226.
- Karî, Ali. *el-Esrârü'l-merfûa fi'l-ahbârî'l-mevzûa*. nşr. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrut: y.y. 1391.
- Kumanlıoğlu, Hasan Fehmi. *H. Pir Seyyid Muhammed Nûr el-Melâmî el-Arabî*. İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2001.
- Seyyid Muhammed Nur. *Edebi ve Tasavvufî Mısri Niyazi Divanı Şerhi*. haz. Mahmut Sadettin Bilginer. İstanbul: Esmâ Yayınları, 1976.
- Seyyid Muhammed Nur. *Şeyh Bedreddin Vâridât Şerhi(Şarihin Üç Risalesi ile Birlikte)*. haz. Mahmut Sadettin Bilginer-Mustafa Varlı. İstanbul: Çevik Matbaacılık, 1994.
- Uludağ, Süleyman. “İşârî Tefsir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/424-428. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Vicdânî, Sadık. *Tomar-ı turuk-ı alîyye*. İstanbul: Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, 1338-1340.